

PRIKAZ RADA APOTEKE GLAVNOG SANITETSKOG STOŽERA HRVATSKE ZA VRIJEME DOMOVINSKOG RATA

mag. pharm. Silvija Missoni

Lidija Lasić (Bilić Pešić), dr. med.

SAŽETAK: Prof. Dr. med E. Klajn napisao je u svojoj knjizi **Kako sam proživio Domovinski rat:** „vrijeme neprimjetno, brzo i nesmiljeno briše pamćenje, a treba se sjećati na ljude i događaje Domovinskog rata“. Ovim radom u kratkim crtama autorice prikazuju učinkovitu organizaciju Stožera saniteta pri Ministarstvu zdravstva. Zahvaljujući nesebičnim ljudima koji su u Stožeru danonoćno radili te zahvaljujući donatorima iz Hrvatske i svijeta, Stožer je, prema mišljenju autorica, ispunio svoje zadaće. Ovo je prikaz ne samo profesionalne stručnosti nego humanosti i dobrote, kada usprkos izloženosti brojnim rizicima rata, prednost dobivaju solidarnost profesionalnost i znanje. Hrvatska je pokazala da može biti konstruktivan primjer zrelog partnerstva i prijateljstva s brojnim pojedincima, grupama i udrugama iz inozemstva od kojih je tada primala pomoć te primjer nesebičnog pomaganja drugima u bremenitim situacijama. U radu autorice daju prikaz organizacije Stožera saniteta, prijema i distribucije sanitetskog materijala i lijekova svima kojima je pomoć u to doba trebala, bez obzira na njihovu nacionalnu i vjersku pripadnost.

KLJUČNE RIJEČI: *Sanitetski stožer, Domovinski rat, donatori, lijekovi, distribucija, ratna bolnica.*

Summary: *Prof. Dr. med E. Klajn wrote is in his book **How did I lived through Homeland War**: "time seamlessly, quickly and flayingly deletes memory, people and events of Homeland war should be remember". In this paper authors briefly shows efficient organization of Medical Headquarters of the Ministry of Health. Thanks to the selfless people who worked there night and day, thanks to donors from the Croatia and the world, HQ did, by the opinion of the authors, fulfill its tasks. Croatia has proved to be a constructive example of a mature partner and friend with many individuals, groups and organizations from abroad from whom help was received and example of selfless service to others in a fraught situation. In this paper, the authors provide a view of the Medical Headquarters, receipt and distribution of medical supplies and medicines to all who need help in those time, regardless of their ethnic and religious affiliation.*

Keywords: *Medical Headquarter, Homeland War, donors, medicines, distribution, military hospitals.*

Osnivanje apoteke Glavnog sanitetskog stožera

Razvijanjem krize na području bivše Jugoslavije i neposrednim ugrožavanjem mira tijekom jeseni i zime 1990. rasla je potreba prilagođavanja zdravstvenog sustava Republike Hrvatske (RH) novim zadacima u novim, kriznim i ratnim, uvjetima:

- Sanitetska podrška za obrambene postrojbe RH te
- Medicinsko zbrinjavanje većeg broja civila u slučaju nadolazećih sukoba.

Bolnice s lijekovima, kirurškim i sanitetskim materijalom te opremom bile su, dijelom pod kontrolom JNA. Jedna o ozbiljnijih posljedica agresije i gospodarskog osiromašenja

Republike Hrvatske bila je i nestašica lijekova. Civilne ustanove nisu, u tom trenutku, bile spremne preuzeti selekcioniranje i distribuciju lijekova, sanitetskog i kirurškog materijala. U tu svrhu Ministarstvo zdravstva, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu te druge ustanove, upućuju apele hrvatskoj dijaspori, dok liječnici i pojedine organizacije svojem članstvu u dijaspori upućuju precizne zahtjeve za pomoć u najnužnijem sanitetskom materijalu, lijekovima i opremi. U travnju 1991. taj ogromni posao, organizaciju nabave, preuzimanja, uskladištenja i distribucije donacija, preuzima Glavni sanitetski stožer Ministarstva zdravstva RH koji je smješten u objekt neizgrađene Sveučilišne bolnice, Jadranska bb, u Zagrebu.

Prve primljene donacije sadržavale su kutije raznih lijekova, često i korištenih, nešto sanitetskog materijala te plazma ekspandera. Tada počinje formiranje prave apoteke u kojoj su nekoliko tjedana radile samo dvije osobe (jedan liječnik i jedna magistra farmacije). Nakon toga ekipa se pojačava i broji pet osoba. Prve kirurške ekipe koje su kretale na ratište, potrebnim sanitetskim materijalom snabdjevene su iz ove apoteke. U početku su se pak liječnici, djelomično, još uvijek sami snalazili po bolnicama.

Organizacija i rad apoteke

Kad je postalo jasno da su donacije sve obilnije, a potreba, uslijed snažnijih ratnih djelovanja sve veća, prihvata dospelih lijekova i ostalog sanitetskog materijala morao se još bolje i ozbiljnije organizirati. Ljudstvo u apoteci povećava se malim brojem entuzijasta koje čine liječnici, farmaceuti, medicinske i časne sestre, sve zajedno dvadesetak ljudi. Prva apoteka obuhvaćale je pet soba:

- Centralna soba koja je ujedno bila i prijemna i soba za izdavanje. U njoj se nalazio odjel HITNIH LIJEKOVA,
- Druga soba bila je soba za kirurške instrumente, aparate, reanimacijske kofere,
- Treća soba bila je predviđena za sanitetski materijal,
- U četvrtoj sobi pohranjivane su infuzije i sistemi, razni kateteri, šprice i igle,
- Peta soba bila je spremište za sve ostale lijekove, uglavnom lijekove „per os“ za civilno stanovništvo koji nisu bili tog časa od izuzetne važnosti za krizna područja.

Dana 11.7.1991. stožer je dobio naziv GLAVNI SANITETSKI STOŽER.

Zbog obima posla, sve veće količine i sve većeg broja donacija koje pristižu u Hrvatsku, 2.8.1991. otvaraju se dodatna skladišta u Heinzlovoj ul. i u pojedinim objektima Zagrebačkog velesajma gdje se radi po načelu veledrogerija koji postaju trijažni distributivni centar za prihvrat velikih šlepera. Međutim, i dalje mali broj ljudi radi velikim entuzijazmom na istovaru i utovaru kamiona s pristiglim donacijama. Dolazilo se i noću, pod uzbunama kako bi se opremile mobilne kirurške ekipe stožera, poslali lijekovi za Dubrovnik, Vukovar, Pakračke poljane, Osijek, Vinkovce, Sunju, svuda gdje je trebalo. Osoblje, sada već oko tridesetak volontera, radilo je u pravilu 17 sati dnevno, svaki dan, uključujući i vikende, jer je situacija tako zahtijevala.

U listopadu je obim posla povećan tako da se skladište moralo proširiti. Javlja se potreba za sigurnijim i većim prostorom koji bi objedinio postojeća dva prostora. Na Ksaveru se počinje koristiti prostor površine oko 3000 m². Centralni ured Stožera saniteta seli se na u podrumu Dinamovog stadiona. Na razvrstavanju, sortiranju i distribuciji lijekova radi stalna ekipa koja se sastoji od četiri farmaceuta, jednog farmaceutskog tehničara, dvije osobe koje rade na računalu, dva do tri farmakologa s medicinskog fakulteta. Povremeno pomažu i studenti kemije, farmacije i medicine.

Prijem i organizacija donacija

Na razvrstavanju kirurškog i sanitetskog materijala, infuzionih otopina te opreme rade dvije magistre farmacije, dvije liječnice specijalistice opće medicine, jedna liječnica opće medicine, deset osoba srednje medicinske struke te studenti raznih fakulteta.

Na sve odjele uvodi se računalna obrada podataka. Organizacije sustava prihvata i izdavanja donacija u načelu ostaje ista, samo se precizira. Za tu svrhu dobivena su personalna računala. Razvijena je vlastita aplikacija bazirana na dBASE III plus programskom paketu. Bazu podataka čine datoteke koje sadrže podatke o entitetima od kojih su ovdje navedeni najvažniji:

- LIJEK je opisan sljedećim atributima: šifra lijeka, grupa kojoj pripada, ime, generičko ime, oblik, doza, jedinica mjere, pakovanje, količina na skladištu, datum zadnje promjene;

- SANITETSKI MATERIJAL opisan je atributima: šifra materijala, grupa kojoj pripada, naziv, pakovanje, komada/pakovanju, količina na skladištu, datum zadnje promjene;
- DONATOR ima attribute: šifra donatora, naslov, adresa, grad, država;
- KORISNIK ima attribute: šifra korisnika, naslov, adresa, grad;
- PRIJEMNICA sadrži svaki primljeni lijek ili materijal kao pojedinačnu stavku opisanu sa sljedećim podacima: broj prijemnice, datum, šifra donatora, redni broj stavke šifra lijeka ili materijala, količina;
- IZDATNICE sadrže svaki izdani lijek ili materijal kao pojedinačnu stavku opisanu sa sljedećim podacima: broj izdatnice, datum, šifra korisnika, redni broj stavke, šifra lijeka ili materijala, količina.

Pomoću programa u svakom smo trenu imali evidenciju o količinama pojedinih materijala i lijekova. Na temelju takve kontrole slagala se tzv. „Up to date“ lista – periodična lista lijekova i sanitetskog materijala koje su se dnevno odašiljale na više od 50 adresa. Da bi se svijet bolje upoznao s potrebama i poteškoćama pisali su se posebni elaborati i tzv. S.O.S. lista na kojoj su bila naznačena 2-3 lijeka vrlo HITNA za bolnice, ratište itd. (taj posao koji su radili zdravstveni radnici volonteri, uglavnom sa znanjem nekoliko jezika, obavljao se u uredu Stožera saniteta na Dinamovom stadionu).

Uz ove, strogo namjenske potrebe, radili smo i posebne elaborate potreba sanitetskih vozila (kojih smo samo tokom sedmog mjeseca dobili oko sedamdesetak), helikoptera, posebnih vozila i specijalnih medicinskih aparata koji su tijekom rata u pojedinim bolnicama diljem Hrvatske uništeni. Donacije koje su stizale u skladište, zaprimane su sa svim potrebnim informacijama, kako bi donator isti čas bio obaviješten o primitku pošiljke i kako bi se u roku od dva dana uputila zahvala za donaciju. Paketi su dalje upućivani na centralno mjesto za razvrstavanje i upisivanje, te raspoređivanje po odjelima. Tu se vršila podjela na četiri grupe donacija:

- I grupa: igle, šprice, sistemi za infuzije, kateteri i sl., medicinski aparati;
- II grupa: zavojni materijal, ortopedska pomagala;
- III grupa: infuzione otopine, dezinfekcijska sredstva, RTG pribor te
- IV grupa: lijekovi.

Nakon tog, početnog, razvrstavanja donacije se upućuju na pojedini odjel gdje su razvrstavane po vrsti, broju, veličini,

pojedinoj količini ili pakiranju artikla te su upisivane u računalni sustav. Sanitetski i kirurški materijal te ostalo podijeljeni su na grupe:

- Anesteziološka oprema,
- Bolnička oprema,
- Dezinfekcijska sredstva,
- Infuzione otopine,
- Insekticidna sredstva,
- Kirurška oprema,
- Kirurški pribor,
- Kontrastna sredstva,
- Medicinski aparati,
- Medicinska oprema,
- Ortopedska pomagala,
- Ostalo,
- Plastični materijal,
- RTG filmovi,
- Zavojni materijal.

Ukupan broj stavki u računalu za sanitetski i kirurški materijal te ostalo u vremenu od 2.8.1991.-1.1.1993 iznosio je oko 6000 donacija.

Lijekovi se selekcioniraju prema djelovanju, JKLskupina, podskupini, generici, jačini, obliku, abecedi. U sustav su uvedeni po grupama:

- Antibiotici,
- Analgetici,
- Spazmolitici,
- Anestetici,
- Miorelaksansi,
- Antihistaminici,
- Neuropsihofarmaci (sedativi, antipsihotici),
- Vazokonstriktori,
- Kolinergici,
- Hormoni i citostatici (adrenalin i dopamin),
- Vitamini i minerali,
- Lijekovi za kardiovaskularni sustav,
- Lijekovi za respiratorni sustav (bronhospazmolitici, antitusici),
- Lijekovi za digestivni sustav (antacidi, H2 blokatori),
- Lijekovi za lokalnu primjenu (antimikotici, antibiotici, preparati za epitelizaciju),
- Lijekovi za krvotvorni sustav (heparin, Fe, K vitamin), cjepiva,
- Antidiijabetici,
- Kapi za oči,
- Kapi za nos,

- Kapi za uho.
- Ukupan broj donacija za lijekove u vremenu od 2.8.1991.-1.1.1993. iznosio je 5000. Donacije su, prema evidencijama, primane od više od 3500 osoba, grupa, udruga iz inozemstva. Oko 60% donatora činili su liječnici.

Prijem i dostava donacija

U saznanju da dobre donacije stižu isključivo upornim i zamolbenim radom te osobnim kontaktima u svijetu, zalagali smo se za spašavanje svake kutije lijeka i medicinskog materijala, za otvaranje više apoteka za civilno stanovništvo, za profesionalizaciju kontrole, dobro uskladištenje. Iz skladišta apoteke Glavnog sanitetskog stožera pri Ministarstvu zdravstva opskrbljivani su:

- Mobilne ekipe glavnog sanitetskog stožera,
- Područja zahvaćena ratom,
- Ratne i rezervne bolnice,
- Medicinske ustanove u kojima se liječe ranjenici,
- Postrojbe HV,
- Prognanici,
- Ostali (civilne apoteke).

Kod izdavanja lijekova, kirurškog i sanitetskog materijala vodilo se računa o više čimbenika, među kojima su: zahtjevi zdravstvenih ustanova na ratom pogođenim područjima, drugih zdravstvenih ustanova-naročito kirurgija, ratišta, ostale potrebe prema pučanstvu, prema brojnim centrima za izbjeglice.

U sljedećim tablicama dan je prikaz ritma izlaza kirurškog i sanitetskog materijala te lijekova u razne ustanove po Hrvatskoj:

Vremenski period	Broj otprema (dnevno)
2.8.-31.8.1991.	3 - 4
1.9.-30.9.1991.	7
1.1.-31.10.1991.	8

1.11.-31.11.1991.	10
1.12.-31.12.1991.	8 - 9
1.1.-31.1.1992.	4-5

Pregled pristizanja donacija u skladište Heinzlova-Ksaver u periodu od 25.8.1991.-31.1.1992:

Vremenski period	Broj donacija (ukupno)	Broj donacija (dnevno)	Broj colleta (ukupno)	Broj jcolleta (dnevno)
25.8.-31.8.1991.	15	3	713	142
1.9.-30.9.1991.	91	3	5482	180
1.10.-31.10.1991.	101	3,2	5752	188
1.11.-30.11.1991.	118	3,9	7894	261
1.12.-31.12.1991.	130	4,2	8853	286
1.1.-31.01.1992.	85	2,7	5103	162

Ukupno, u vremenu od 25.8.1991.-31.1.1992. primljeno je 540 donacija s 33.794 colleta.

Steklo se veliko povjerenje donatora, pa se sa preciznošću može tvrditi da smo bili u posjedu preko 3000 imena iz cijelog svijeta, dobronamjernih i briljantnih donatora bez čije pomoći bi hrvatsko zdravstvo teško opstalo. Od tih 3000 adresa donatora više od 60% su liječnici. U stožeru saniteta pri Ministarstvu zdravstva nije se težilo centralizaciji prihvaćanja donacije zbog čega su poticani i izravni kontakti

zdravstvenih ustanova s mogućim i postojećim donatorima. Stoga se brojke koje ovdje navodimo odnose jedino na donacije primljene u Glavnom sanitetskom stožeru.

Opskrba potrebitih

Tijekom Domovinskog rata, zbog teškog gospodarskog stanja i teškog vojno sigurnosnog stanja u RH i BiH, prognaničke i izbjegličke krize, uz veliki broj improvizacija, ova djelatnost bila je od posebnog značaja za funkcioniranje sustava zdravstva RH. Državni operativni koordinacijski centar i tim za donacijsku aktivnost radio je, iako u početku bez iskustva vrhunski stručno, etički odgovorno. Donacijska aktivnost gotovo je u potpunosti spriječila krizu u lijekovima i sanitetskom materijalu.

Vukovar je bio jedna od najvećih briga za osoblje Stožera. Odgovarali smo na svaki njihov zahtjev i nikada nismo znali što će doći do najpotrebitijih: ranjenika, djece, bolesnika, nemoćnih. Prema iskazima onih koji su preuzimali lijekove i sanitetski materijal za potrebe Vukovara, u Grad se ulazilo na gotovo nemoguće načine. Mnogi od njih su i poginuli. Kako bi donekle prikazali zahtjeve iz Vukovara, u prilogu objavljujemo dva izvorna zahtjeva iz Vukovara te dvije izvorne opskrbe poslanim lijekovima i sanitetskim materijalom. U vremenskom razdoblju od 17.8.-19.11.1991. u Vukovar su dvadeset i šest puta slane pošiljke sanitetskog materijala, opreme i lijekova.

Donacijska aktivnost od posebnog je značaja za funkcioniranje zdravstva u slučaju rata ili drugih prirodnih katastrofa. Centar za prikupljanje i raspodjelu lijekova i sanitetskog materijala koji je bio osnovan u Stožeru saniteta pri Ministarstvu zdravstva opravdao je cilj i potrebu. Poučeni radom u ratnim prilikama danas se zna da opskrba zdravstva RH u slučaju katastrofa mora biti pravovremena, stručna i racionalno organizirana. Nositelji zadaće i obveze opskrbe moraju biti stručni i etički odgovorni djelatnici, odnosno isključivo stručne osobe.

Ovim prikazom obuhvaćen je samo jedan mali segment rada u Stožeru saniteta, u kojem se stalno osjećao miris rata i ratne psihoze. Bili smo svjedoci mnogih strahova i tragedija i to ne samo na čistini pored Save. Radilo se svaki dan, cijeli dan. Osoblje je bilo vođeno domoljubljem i profesionalnom etikom u radu s potrebitima i donatorima. Vrijedni i stručni ljudi, djelatnici Stožera saniteta su, u svom segmentu, sasvim sigurno pridonijeli obrani, stvaranju i konačnoj pobjedi u obrambenom Domovinskom ratu.

Potrebno je naglasiti da bi bez pomoći brojnih donatora opskrbljenost sustava (institucija, ustanova, udruga, postrojbi, pojedinaca) s lijekovima i sanitetskim materijalom bila znatno lošija. Time bi i učinkovitost medicinskog sustava u doba krize i rata bila znatno manja. Autorice koriste priliku zahvaliti svima koji su na bilo koji način sudjelovali u prikupljanju, slanju, organiziranju i distribuciji lijekova i sanitetskog materijala u promatranom vremenu, ali i kasnije.

Prilozi:

1. Mjesta opskrbljivana lijekovima i sanitetskim materijalom;
2. Prikaz jednokratne isporuke u lijekovima, kirurškom i sanitetskom materijalu za veću bolnicu u ratom zahvaćenom području;
3. Prikaz jednokratne isporuke za manju bolnicu u ratom zahvaćenom području;
4. Prikaz izdavanja lijekova, kirurškog i sanitetskog materijala za potrebe formiranja rezervne bolnice;
5. Prikaz jednokratnog izdavanja lijekova, kirurškog i sanitetskog materijala za potrebe sektora logistike Glavnog stožera HV;
6. Prikaz jednokratnog izdavanja lijekova, kirurškog i sanitetskog materijala za potrebe bataljuna HV;
7. Prikaz ratne bolnice u Hrvatskoj opremljene od strane Glavnog sanitetskog stožera RH;
8. Prikaz izlaza doniranih med.aparata Gl. sanitetskom stožeru RH nakon provjere i popravka;
9. Prikaz broja ukupno poslanih vanjskih fiksatora prema potrebama i prema mogućnostima u periodu od 13.8.1991.-26.8.1992.;
10. Prikaz jednokratne opskrbe lijekovima za 500 prognanika;
11. Prikaz izdavanja lijekova i sanitetskog materijala za VUKOVAR.
12. Organizacija interventne i specifične opskrbe zdravstva Republike Hrvatske u kriznim stanjima (prijedlog razvoja – skraćeni oblik) - siječanj 1993.